

Продовольча безпека і молочна галузь України

З початком повномасштабних воєнних дій російської федерації проти України весь світ активно заговорив про продовольчу безпеку. Хвилювалися в країнах африканського континенту, залежних від постачання українського зерна. Хвилювалися фермери Європи, які звикли розраховувати на українські корми для свого тваринництва. В Україні стало частіше лунає словосполучення «продовольча безпека». Заміновані поля, тимчасово окуповані території, звідки агресором масово вивозиться агропродукція, зруйновані ферми та знищене поголів'я, небезпека проведення робіт на вже звільнених землях та маса інших проблем – все це змушує знову і знову повертатися до теми продовольчої безпеки країни, яка оцінюється складним показником, так званім глобальним індексом продовольчої безпеки.

Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index - GFSI), враховує:

- наявність продовольства
- доступність продовольства
- якість та безпечність
- сталість виробництва та адаптивність

Ці показники розраховуються Economist Impact за підтримки Corteva Agriscience для 113 країн світу. Індекс являє собою динамічну кількісну та якісну порівняльну модель, побудовану на основі 68 унікальних показників, які вимірюють складові продовольчої безпеки як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах. У 2012 році, коли почали вираховувати цей індекс, було створено експертну панель з представників різних країн, різних галузей, що так чи інакше мають відношення до виробництва харчових продуктів. Ця панель періодично оновлюється, а сама модель удосконалюється.

У 2022 році, з квітня по липень, Economist Impact було проведено дослідження стану продовольчої безпеки, в тому числі й в Україні. Дані представлено у відповідному [звіті](#). За даними цього дослідження Україна займає 71 місце у світі та 26 з 26 країн Європи. На карті світу за рівнем продовольчої безпеки Україна виглядає так:

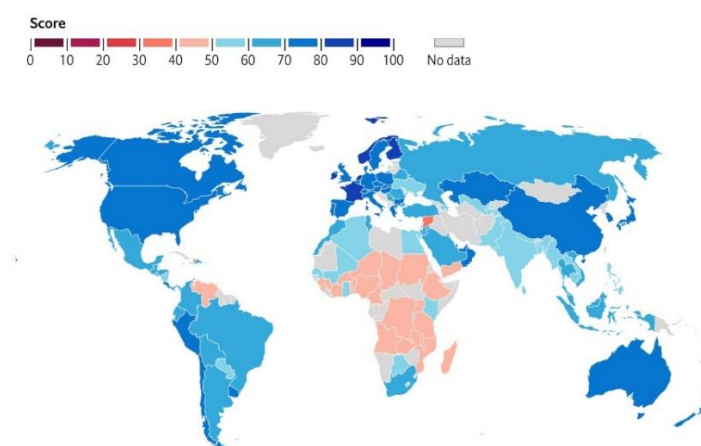
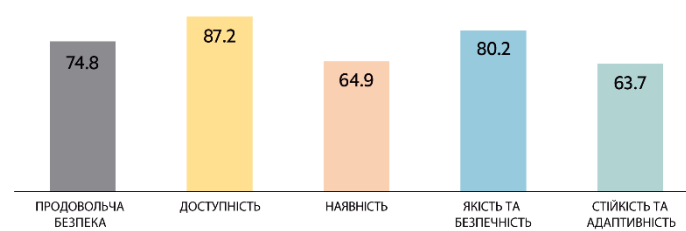

Рис. 1. Рівень продовольчої безпеки країн світу за індексом продовольчої безпеки GFSI
Джерело: *Global Food Security Index 2022*

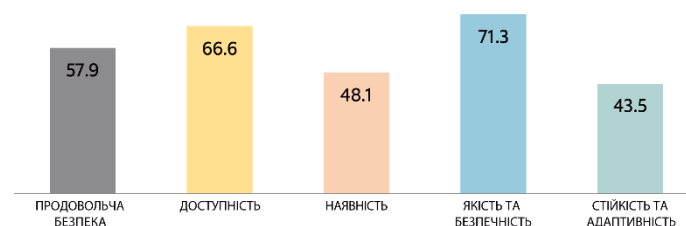
Ось якими є 4 складові індексу GFSI для Європи та України (Рис. 2):

Глобальний індекс продовольчої безпеки 2022: Європа, середні бали

Source: Global Food Security Index 2022.

Глобальний індекс продовольчої безпеки 2022: Україна, бали

Source: Global Food Security Index 2022.

Рис. 2. Глобальний індекс продовольчої безпеки: Європа і Україна

Найкраще в Україні виглядає складова «Якість та безпечність» харчових продуктів, що становить 71.3 (цей показник досить високий завдяки параметрам «Якість протеїну» та «Безпечність продукції»). Найгірші показники країна має по складовій «Стійкість і адаптивність» з оцінкою 43.5. Експерти панелі GFSI вважають, що Україна недопрацює у розробці політики щодо захисту та адаптації своїх природних ресурсів, зокрема джерел сільськогосподарської води. «За останнє десятиліття відбулося покращення політичних зобов'язань щодо адаптації, але ще багато чого можна зробити. Більше того, попри достатню пропозицію продовольства в країні, показник його доступності в Україні є низьким через слабку інфраструктуру ланцюга постачання, збройний конфлікт, корупцію та політичну нестабільність, а також відсутність агентства чи стратегії продовольчої безпеки». Таким є висновок експертів Economist Impact.

Україна

Діаграма показує значення складових індексу продовольчої безпеки в 2022 році. Бали нормалізовані 0-100, де 100 - найкращий показник. Δ - зміни в балах, 2022 у порівнянні з 2012.

		Бал	Δ			Бал	Δ			Бал	Δ
ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА										57.9	↑ +2.1
		Бал	Δ			Бал	Δ			Бал	Δ
1	ДОСТУПНІСТЬ	66.6	↓ -10.3	2	НАВЯНІСТЬ	48.1	↑ +1.8	3	ЯКІСТЬ ТА БЕЗПЕЧНІСТЬ	71.3	↑ +5.4
1.1	Зміни в середній вартості продуктів	46.5	↓ -21.0	2.1	Забезпечення с/г матеріалами	62.4	↑ +29.2	3.1	Різноманітність харчування	47.4	↓ -1.4
1.2	Частка населення нижче глобальної межі бідності	99.9	↑ +0.1	2.2	С/г дослідження і розробки	36.1	↓ -0.3	3.2	Норми харчування	70.2	↑ +40.4
1.3	Індекс доходу з поправкою на нерівність	67.5	↑ +3.2	2.3	Інфраструктура ферм	62.0	↑ +2.9	3.3	Достатність мікроелементів	69.5	↓ -1.1
1.4	Торгівля агропродукцією	78.1	↓ -2.7	2.4	Волатильність агропромислового виробництва	74.8	↑ +34.0	3.4	Якість протеїну	81.3	↓ -1.5
1.5	Загальні програми безпечності продуктів	47.6	↓ -25.6	2.5	Втрати продуктів	74.9	↓ -7.6	3.5	Безпечність продуктів	87.0	↓ -10.1
				2.6	Інфраструктура постачання	23.6	↓ -8.6				
				2.7	Достатність постачання	79.4	↓ -2.5				
				2.8	Політичні і соціальні бар'єри для доступу	23.4	↓ -33.2				
				2.9	Політичні зобов'язання щодо продовольчої безпеки	0.0	↔				
				4.1	Вразливість	53.2	↔				
				4.2	Вода	13.8	↔				
				4.3	Земля	65.1	↑ +0.2				
				4.4	Океани, річки та озера	44.3	↑ +16.8				
				4.5	Політичні зобов'язання щодо адаптації	41.1	↑ +30.9				
				4.6	Управління ризиками стихійних лих	43.8	↑ +43.8				

■ Дуже добре (80-100)
 ■ Добре (70-79.9)
 ■ Середньо (55-69.9)
 ■ Погано (40-54.9)
 ■ Дуже погано (0-39.9)

Source: Global Food Security Index 2022.

Рис. 3. Складові продовольчої безпеки

Індекс продовольчої безпеки України за останніми даними (2022) склав 57.9, +2.1 відносно 2012 року. Перше місце з найвищим GFSI, 83.7 зі 100, посідає Фінляндія. Друге місце – в Ірландії, 81.7.

Війна, що триває в Україні, чинить різко негативний вплив на виробництво харчової продукції та піддає ризику забезпеченість продовольством в найбільш постраждалих регіонах. Воєнні дії призводять до скорочення поголів'я худоби, руйнації ферм та виробничих будівель, порушення логістичних шляхів, створюють політичні бар'єри у доступі до продовольства у світі та призводять до зростання цін на харчову продукцію.

Виробництво молочної продукції - важлива складова продовольчої безпеки. Ситуація в молочній галузі впливає не тільки на забезпеченість населення країни молочною продукцією, а і на продовольчу безпеку країни загалом.

Своїми думками стосовно зв'язку сучасного стану молочної галузі та складових продовольчої безпеки - наявності продуктів, їх доступності, якості і безпечності та стійкості і адаптивності системи їх виробництва поділився **Вадим Петрович Чагаровський, голова Спілки молочних підприємств України:**

- *Як Ви вважаєте - чи повністю забезпечує зараз українська молокопереробка потреби споживачів у молочних продуктах? Що означає очевидне звуження асортименту? Яка перспектива збільшення попиту на внутрішньому ринку і чи здатні наші молокозаводи у разі потреби збільшити випуск продукції саме для українського ринку? (Складова GFSI «Наявність»).*

Перш ніж говорити про забезпечення молочними продуктами, треба сказати про те, що на сьогодні у держави, на жаль, немає національної стратегії продовольчої безпеки. Ті [напрацювання](#), що були сформовані до війни, але так і не були схвалені, зрозуміло, що вже не є актуальними для України. А поки держава функціонує в режимі «плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» відповідно до розпорядження [КМУ](#). На майбутнє важливою стратегічною ціллю має бути збалансованість продовольчої безпеки – українська харчова галузь має перестати бути сировинноорієнтованою, щоб ми могли мати збалансований внутрішній ринок і забезпечувати зовнішній ринок не тільки сировиною, а і харчовими продуктами. Має бути досягнутий баланс між рослинництвом та тваринництвом, як це передбачає [Національна економічна стратегія держави на період до 2030 року](#). Молочна галузь є основною складовою нашого аграрного сектору, тому й уваги потребує як галузь, що має велике значення для всього аграрного сектору і для продовольчої безпеки країни.

Щодо забезпечення споживачів молочною продукцією. На сьогодні загальний стан молочної галузі дає можливість повністю забезпечувати внутрішній попит, дефіциту молочної продукції у нас немає. У 2022 році наші заводи переробили 2.7 млн т молока при потужності переробки 6 млн т. Безсумнівно – у разі збільшення кількості споживачів, зростання попиту, вони можуть повністю забезпечити внутрішній ринок молочними продуктами. При цьому потрібно зазначити, що скоротилося постачання у переробку молока, виробленого господарствами населення (350 тис. т у 2022 році проти 500 тис. т у 2021).

Але потрібно думати про те, що буде з галуззю в майбутньому, як вона буде розвиватися, чи здатна вона трансформуватися разом зі зміною смаків споживачів та обсягів споживання.

Молочна галузь – це молочне скотарство і переробка. Можна стверджувати, що протягом всіх років незалежності галузь державою не підтримувалася. Ті кроки, що робилися для підтримки молочного скотарства, були настільки обмеженими, що позитивного результату отримано не було. На сьогодні ми маємо суттєве зниження поголів'я корів. Порівняно з початком 90-х воно менше приблизно у 8 разів. Відповідно і виробництво молочної сировини у нас теж знизилася у декілька разів, майже у 6, і зараз за даними експертів воно складає близько 6 мільйонів тонн.

В умовах війни, безумовно, відбулися зміни в асортименті молочних продуктів. Значно зменшилося виробництво молочних десертів, наша переробка почала орієнтуватися на виробництво традиційних продуктів відповідно до попиту. У зв'язку з вимушеною міграцією на внутрішньому ринку відбулося зниження як попиту, так і виробництва молочних продуктів - на 22%. Відповідно, менше молока надійшло у переробку. Якщо у довоєнному 2021 році 3.2 млн т, то у 2022 вже 2.7 млн т.

На щастя, в молокопереробній галузі не відбулося скорочення робочих місць. Треба віддати належне нашим молокопереробним підприємствам, які у важкий воєнний час підтримують в робочому стані виробництво, розуміючи, що люди повинні працювати, отримувати заробітну плату, утримувати сім'ї, а споживач - бути забезпеченим молочними продуктами.

Незважаючи на війну, підсумки 2022 року для галузі позитивні. У першу чергу це пов'язано з тим, що минулого року з'явилася можливість експорту наших молочних продуктів до Європейського співтовариства, а на світовому ринку ціни на біржові молочні продукти були високими, у першу чергу на масло і сухе знежирене молоко. Ми отримали можливість конкурувати на ринку Європейського Союзу. Але, як відомо, ціни на світовому молочному ринку відзначаються великою волатильністю. Зараз, наприклад, вони на 20-30% нижчі, ніж торік, і це означає, що у поточному році на галузь чекають чергові виклики.

- *Дані державної статистики зараз закриті. Але є цифри, які надає бізнес – про скорочення виробництва, зменшення зарплат, погіршення купівельної спроможності. На початок 2023 року безробіття сягало 30%... Є проблеми й у молокопереробних заводів, вони теж під тиском. Що Ви можете сказати про формування ціни? На Вашу думку – чи можна зараз вважати молочні продукти доступними для більшості споживачів? (Складова GFSI «Доступність»).*

Для того, щоб говорити про ціни на молочну продукцію, треба розглядати ціноформування по всьому маркетинговому ланцюжку «від лану до столу». Ціну, яку бачить споживач, формує не тільки переробне підприємство, великий вплив справляє ціна на сировину.

В США та ЄС більшість молокопереробних підприємств об'єднані зі своїми постачальниками сировини в кооперативи. У нас в Україні бізнес виробництва молока і бізнес переробки існують незалежно один від одного. Недоліки цієї моделі очевидні. Переробникам, які вирішують свої проблеми, дуже важко зрозуміти виробників молока, коли ті говорять про підвищення ціни на сировину. А від ціни сировини значною мірою залежить і кінцева ціна для споживача.

За великим рахунком, у нас існує дефіцит молочної сировини. Особливо це відчувалося у 2021 році, коли в Україну було імпортовано молочних продуктів в обсязі, що еквівалентний мільйону тонн сирого молока. У 2022 році дефіцит цей скоротився, але відбулося це не через збільшення виробництва молока, а через скорочення кількості споживачів у зв'язку з міграцією та зменшення імпорту через складнощі в логістиці та інші проблеми. Крім того,

купівельна спроможність споживачів, які залишилися в Україні, низька, і тому дефіцит цей не має великого впливу на внутрішній ринок.

Зараз ми входимо в період весняно-літнього зростання обсягів виробництва молока. Його потрібно буде переробляти. При цьому всі – і виробники молока, і переробники, і держслужбовці – мають розуміти, що при існуючому дефіциті обігових коштів, від якого страждають переробники, особливо ті, що займаються експортом, вони будуть змушені приходити до рішення про необхідність стримування або зниження ціни сирого молока для того, щоб зберегти доступність молочної продукції для споживача.

- *Що Ви можете сказати стосовно якості та безпеки наших молокопродуктів? (Складова GFSI «Якість та безпека»)*

Проблемою в частині якості та безпеки молочної продукції є так званий тіньовий ринок, частка якого зараз становить 15-20%. Що це означає? Це означає, що у нас існує виробництво молочних продуктів невеличкими підприємствами, які використовують молочну сировину від населення і працюють тільки за готівку, «в тіні». Зараз, в умовах воєнного стану, перевірки державними органами тимчасово заборонено, тому ці виробники почувують себе достатньо комфортно.

Я вважаю, що у нас прийнято достатньо законів, постанов та наказів, щоб боротися з такими ганебними явищами як фальсифікація та нечесна конкуренція. Для того, щоб український споживач міг купувати тільки якісні та безпечні продукти, потрібна тільки політична воля. Якісну продукцію заводи, що працюють в тіні, дати не можуть.

Спілка молочних підприємств України разом з групою народних депутатів розробила «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки розвитку виробництва та переробки продукції тваринництва» #7072, яким передбачено дотування тих виробників молока, які офіційно постачають молоко на переробні підприємства. Якби цей законопроект було прийнято, наші переробні підприємства могли б збільшити виробництво якісних молокопродуктів.

Крім цього законопроекту, в Парламент вносився «Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо харчових продуктів та інших об'єктів санітарних заходів» #6248, яким передбачалося визначення термінів для фальсифікації, зокрема визначення цього явища як продуктового шахрайства. Якби за це було передбачено кримінальну відповідальність, фальсифікатори вже почували б себе так впевнено. Але після розгляду в Комітеті аграрної політики цей законопроект було спочатку направлено на доопрацювання, а у вересні 2022 року знято з розгляду. Розраховуємо, що після доопрацювання цей важливий законопроект буде знову направлено на розгляд Верховної Ради.

Покращенню якості сприяє не тільки контроль. Великі переваги та можливості дає технічна модернізація виробничих потужностей. Окрім того, це дозволяє підприємствам бути конкурентоспроможними на світовому ринку. Показовим є те, що торік навіть у час війни 11 українських молокопереробних підприємств отримали дозвіл на право експорту в ЄС. За якістю продукція національних виробників не поступається продукції мультинаціональних компаній, які працюють на ринку України.

Треба зазначити також, що покращується і ситуація з якістю сировини. З 2.7 млн тонн молока, що надійшли у переробку у 2022 році, 2.4 млн тонн – це молоко вироблене у сільгосп підприємствах. 47% цього обсягу – це молоко гатунку «екстра» (у 2021 році частка молока такого гатунку становила 37%).

- *Наскільки сильним у порівнянні з вже згаданими трьома чинниками є вплив війни та викликаних війсьними діями економічних проблем саме на молочну галузь? (Складова GFSI «Стійкість і адаптивність»)*

Стійкість молочної галузі України, на мою думку, у першу чергу залежить від співпраці з нашими партнерами, виробниками сирого молока. І особливо під час війни.

На стійкість виробництва сировини та адаптацію до реальних умов впливає багато чинників, особливо в воєнний період, коли ключовими проблемами стають транспортна логістика, безперебійне постачання електроенергії, використання генераторів (через що зростає собівартість виробництва), мобілізація фахового персоналу до ЗСУ та інші.

Ми, переробники, вважаємо, що в державній програмі розвитку молочної галузі пріоритетом має бути розвиток молочного скотарства. Відомо, що одне робоче місце в молочному скотарстві дає можливість створити 9 робочих місць в суміжних галузях. Тому розвиток молочного скотарства може стати каталізатором розвитку інших, суміжних галузей. Сьогодні загальна кількість персоналу на молочних фермах складає 45000, відповідно, помноживши на 9, отримуємо загальну кількість зайнятих в галузях дотичних до молочної.

Збільшення виробництва молока дасть поштовх розвитку сировинного сектору і сприятиме розвитку переробки, а також молочного експорту, тому що у світі зараз існує дефіцит тваринного білка. ІФС у своїх прогнозах розвитку світової молочної галузі згадує Україну як одну з ключових країн для вирішення проблеми дефіциту білка, країну, яка має всі передумови для успішного розвитку молочного тваринництва. Одним із заходів, направлених на розвиток тваринництва, є створення сімейних молочних ферм для впорядкування виробництва молока в особистих селянських господарствах та налагодження його цивілізованого збору і доставки на переробні підприємства.

Укріпленню стійкості забезпечення споживача молочною продукцією сприятиме також прийняття Закону про торгівлю, який наполегливо просуває Спілка молочних підприємств. Ми сподіваємося, що це вирішить проблему хронічних затримок торговельними мережами виплат за поставлену продукцію своїм постачальникам, в тому числі молокозаводам. Прийняття Закону стабілізує фінансову діяльність молочних підприємств і дозволить не просто виживати, але й модернізувати виробництво та розвиватися.

Стійкість системи виробництва молочної продукції в умовах воєнного стану підтримується як нашими партнерами, виробниками молока, так і самими молокопереробними підприємствами. Ми маємо також віддати належне підтримці органів центральної виконавчої влади, Міністерству аграрної політики та продовольства та Держпродспоживслужбі, які багато зробили для того, щоб навіть в складних умовах війни молочна галузь отримувала допомогу.

- *Якщо порівняти всі згадані складові продовольчої безпеки, а саме - наявність, цінову доступність, якість та безпечність і стійкість та адаптивність, тобто те, на основі чого розраховується глобальний індекс продовольчої безпеки - то чи поділяєте Ви думку експертів панелі GFSI, які вважають, що найбільш сильним є вплив останнього чинника, який за їх розрахунками справляє зараз найбільший негативний вплив на продовольчу безпеку України?*

Так, думаю, що зараз, під час війни, особливо важливим є фактор стійкості та адаптивності. У першу чергу підвищенню стійкості сприяє стабілізація чисельності поголів'я, а у перспективі - зростання і доведення хоча б до 2.5 мільйонів голів.

Для забезпечення стійкої роботи переробних підприємств та адаптації їх до умов експорту на міжнародні ринки, в тому числі ринки, вибагливі щодо якості продукції, необхідна модернізація технологій переробки та відповідного обладнання, що дало б можливість виробляти молочні товари з високою доданою вартістю та успішно конкурувати з зарубіжними компаніями. Важливим, з моєї точки зору, є також викорінення фальсифікату як явища, якого не повинно бути в українській молочній галузі.

Поетапне планування реальних заходів та виконання наміченого протягом кількох років має створити можливість доведення обсягу молока, яке буде отримувати переробка, до 8 мільйонів тонн. І тоді ми зможемо говорити про безумовну стійкість молочної галузі як компоненту продовольчої безпеки країни.

Цю публікацію було створено за підтримки Швейцарії в рамках швейцарсько-української програми «Розвиток торгівлі з вищою доданою вартістю в органічному та молочному секторах України», що впроваджується Дослідним інститутом органічного сільського господарства (FiBL, Швейцарія) у партнерстві із SAFOSO AG (Швейцарія). Відповідальність за зміст цієї публікації несе виключно автор(и). Точка зору автора(ів) не обов'язково відображає точку зору SECO, FiBL, SAFOSO AG, www.qftp.org.

ІНФАГРО